

STUDIE/STUDIES

Vzpoury v táborech smrti Treblinka a Sobibor/ Revolts in the Death Camps of Treblinka and Sobibor

Michal Chocholatý

Abstrakt

Tábory smrti Treblinka a Sobibor byly důležitými prostředky k výkonu tzv. Operace Reinhard/t, jež měla za cíl vyhladit evropské židovstvo se současným zabavením židovského majetku. V rámci této operace působily tři tábory: Bežec, Sobibór, Treblinka. V posledních dvou propukly vězeňské vzpoury, které anticipovaly zrušení obou táborů. Ve všech třech táborech bylo vyhlazeno okolo 1,75 milionu Židů z různých evropských zemí.

Abstract

The death camps Treblinka and Sobibor represented an important tool for realization of so called Operation Reinhard/t, which was established with the goal of destroying European Jews and confiscating their property. This operation was carried out mainly in three camps: Belzec, Sobibor and Treblinka. The revolts of the prisoners broke out in the last two mentioned camps, which anticipated the closing of both of them. In all three camps together, approximately 1,75 million of Jews from various European countries was put to death.

Klíčová slova: Bežec, Sobibór, Treblinka, Chełmno nad Nerem, tábor smrti, vzpoura, vězni, Operace Reinhard/t.

Key words: Belzec, Sobibor, Treblinka, Chełmno nad Nerem, death camp, revolt, prisoners, Operation Reinhard/t.

Úvod

Tato studie má za cíl postihnout specifika a paralely dvou nejvýznamnějších vzpour, které se odehrály v typologicky příbuzných nacistických táborech smrti na území Generálního Gouvernementu během druhé světové války. Byly jimi Treblinka a Sobibor. Tábory okamžitého vyhlazení, kde většinu vysídlenců čekala likvidace bezprostředně po jejich příjezdu. Všechny čekal stejný osud: smrt výfukovými plyny v popravčí komoře, nebo zastřelení. Pouze někteří byli vybráni na udržování vyhlazovacího provozu. Vězeňská komanda, donucená podílet se na vyhlazování, vykonávala ty nejtěžší činnosti, mezi něž patřilo i čištění plynových komor od zplynovaných obětí, jejich pohřbívání do masových hrobů a později pálení na obřích kremačních roštích. Této hrstce živých mrtvých, zatracenců, kterým byl nakrátko prodloužen život, nezbývalo v případě touhy po záchraně vlastního života nic jiného, než se pokusit vzdorovat tím jediným možným prostředkem, otevřeným a kolektivním odporem.

Sporadické útoky

Treblinské a sobiborské vzpouře předcházelo několik individuálních, popř. skupinových snah vězňů o útěk z tábora. Tyto útoky však měly v porovnání s důsledky obou vzpour na vyhlazovací infrastrukturu marginální dopad a byly ojedinělé. Pro lepší ilustraci situace, ve které se vězni ocitli a jež je dovedla až k realizaci hromadné vzpoury, je však vhodné nastínit přehled útěků jak v táborech Operace Reinhardt,¹ tak ve vyhlazovacím táboře Kulmhof (Chełmno nad Nerem), aby bylo zřejmé, v nakolik bezvýchodné situaci a v jak silně střežené oblasti se vězni všech těchto typologicky příbuzných táborů ocitli. Nakonec neměli jinou možnost, než se pokusit o záchranu zoufalým a hromadným útekem. Statistika všech předchozích útěků, stejně jako nízká bilance přeživších ze zmíněných táborů sama o sobě dostatečně vypovídá o smrtícím potenciálu táborů okamžitého vyhlazení, z nichž dva nejnovější a nejmodernější postihla hromadná vězeňská vzpoura.

Počet těch vězňů, kterým se podařilo uprchnout během vzpoury, popř. během dřívějšího individuálního útěku, se však ještě snížil v důsledku doznívajících

---

¹ Patřily sem tábory Bełżec, Sobibór a Treblinka.

válečných událostí, což mělo za následek, že konce války se dožila jen hrstka očitých svědků vyhlazovacích táborů z řad vězňů.

Mezi tábory Operace Reinhard/t existovalo další pojičko, které představovala vzájemná výpomoc s likvidací vězňů, kteří zůstali v táboře po vlastní vzpouře, popř. po uzavření provozu. Táborový personál si uvědomoval obtížnost realizace likvidace většího počtu vězňů v prostředí, s nímž byli vězni dobře obeznámeni, a tudíž se nedalo očekávat, že proběhne bez projevů odporu. Někteří vězni se navíc podíleli na demontáži „domovského“ tábora, a tím na rozebrání plynových komor, které tak již nemohly sloužit k jejich likvidaci. Problém byl vyřešen jejich přesunem do jiného, příbuzného tábora, jehož určení, a tím i účel svého transferu, však zkušení vězni snadno prohlédli, jak dokazuje událost s beždeckými Arbeitsjudy poslanými k likvidaci do Sobiboru potom, co byl Bežec² uzavřen. Členové zaniklého beždeckého SS-Sonderkommanda se pravdy dověděli už v průběhu samotného transportu, kdy se snažili utéct z vlaku, přičemž „některé útoky musely být úspěšné, jak ukazuje případ Hirszman a Herca. Samotní SS-maní vypověděli, že tento transport byl velmi obtížný a že celou cestu do Sobiboru museli strážníci do uprchlíků.“³ Samozřejmě nepomohlo ani Wirthovo⁴ ujišťování 300–350 členné skupiny židovských pracovníků o tom, že jakmile dojde k uzavření Bežcu, budou přemístěni do pracovního tábora. Cílovou stanicí byl ve skutečnosti Sobibor, jehož reputace předčila Bežec. Vězni se proto rozhodli, že dají přednost zastřelení před smrtí v plynové komoře. Táborový personál také rychle pochopil, že jejich vzdor by byl špatným příkladem pro sobiborské vězně, a tak je zastřelili přímo na táborové rampě.⁵

Možnost útěku v rámci přesunu z aktuálně zaniklého vyhlazovacího tábora do druhého, tak skýtala poslední šanci k pokusům o záchranu, jak dosvědčuje zmíněný případ. Podobná situace nastala i v případě Treblinky, jež „zavřela“ krátce před Sobiborem, který byl zrušen jako poslední tábor Operace Reinhard/t a mohl tak sloužit k vyhlazení zbytkových vězeňských komand z Bežcu a Treblinky.

---

² Bežec, první ze tří táborů Operace Reinhard/t.

³ KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Beżcu*. Lublin, Bežec: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2005, s. 47.

⁴ Christian Wirth, od 1. 8. 1942 inspektor táborů Operace Reinhard/t, do té doby první velitel Bežcu.

⁵ SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007, s. 145–146.

Mnozí treblinští vězni, kteří v táboře zůstali po srpnové vzpouře a podíleli se na demolici tábora, byli do Sobiboru posláni v říjnu 1943. O jejich příjezdu vypověděl člen německého personálu Franz Suchomel. Podle něj byli treblinští Židé doprovázeni židovským ex-oberkápem treblinského dolního tábora Blauem, který se se „svými“ Židy zhlásil sobiborským autoritám na práci. Židé byli rozděleni do pracovních čet a nepochybně se podíleli na demontáži Sobiboru. Zlikvidováni byli po splnění úklidových prací spojených s likvidací tábora.⁶ Ta se odehrála časně z rána 23. listopadu a koordinoval ji obávaný člen sobiborského personálu Gustaw Wagner. Tricetičlenná skupina vězňů, kteří bydleli z důvodu zaniklých ubikací v železničním vagonu, musela vykonávat těžkou práci, jež měla za cíl oslabit je pro případný vzdor. Potom byli vězni odvedeni na plán Lageru III, tj. sobiborského sektoru smrti: „*Jelikož tou dobou byly již ostaté dráty odstraněny, němečtí poddůstojníci SS: Jührs, Zierke a Sporleder utvořili za pomoci ukrajinských strážníků desetimetrový koridor vedoucí k popravčímu místu. Byl to rošt z kolejí úzkokolejky. Podle rozkazu se vězni pokládali na kolejnice v pětičlenných skupinách. Každá skupina vězňů byla následně stržena do zátylku.*“⁷ Takový by byl zřejmě osud všech pracujících Židů, i těch, kteří se zachránili během vzpoury, kdyby ji byli bývali nepodnikli.

Hrstka přeživších z tábora smrti Bežec

V případě prvního tábora Operace Reinhard/t, Bežcu,⁸ kde nedošlo k masové vzpouře, se tato okolnost kontrastně odrazila na celkovém počtu známých přeživších, který byl natolik nízký, že je možné vypsát každého z nich jmenovitě.⁹ Byli jimi:

⁶ SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007, s. 189 – 190.

⁷ BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, x, s. 133 – 134.

⁸ Mezi okolními obyvateli se pro něj dodnes používá název „Wzgórze Kozielski“ jako alternativní označení. Starší obyvatelé, kteří vyprávějí o dobách fungování tábora, užívají obratu „tábor na Kozielsku“. KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Beżcu*, s. 11, pozn. 19.

⁹ Nejméně výpovědi pochází od vězňů z Bežcu, kde oproti dvěma stům vězňům, kterým se podařilo utéci dohromady ze Sobiboru a Treblinky, uteklo sotva pět. REDER, Rudolf. *Bežec*. Kraków: Fundacja Judaica, Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, 1999, s. 11. Přestože některé prameny hovoří o hromadných akcích odporu, které se uskutečnily ve vyhlašovacím táboře Bežec, zvláště pak o vzpouře vězňů ze sektoru smrti z června 1942, je obtížné tyto informace ověřit a hlouběji analyzovat. KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bežec*. Berlin: Metropol, 2014, s. 224, 280. Arad uvedl, že vězni určení v Bežcu k odklizení mrtvol se uchýlili ke spontánnímu odporu a útěku

členové obsluhy Chaim Hirszman, který zemřel krátce po válce v Polsku,¹⁰ dále Rudolf Reder,¹¹ jehož poslední zaznamenané bydliště bylo v kanadském Torontu. Reder byl taktéž znám pod svým novým jménem Roman Robak.¹² Třetím přeživším byl jistý Spilke z Iwovského tábora v ulici Janowska, který v Bełtzu montoval mlýnek na drcení nespálených kostí. V roce 1946 žil v Maďarsku.¹³ Čtvrtým svědkem byl Bachner z Krakowa. Nedožil se konce války,¹⁴ stejně tak jako dvě ženy z obce Żólkiew,¹⁵ Mina Astman a Malka Talenfeld.¹⁶ Z tábora se dále zachránil chasidský rabín Izrael Szapiro a neznámý Žid z Lubycze Królewské. Jistý otazník pak visí nad osudem Sylka Herce z Krakowa, který utekl z transportu mířícímu z Bełtzu do Sobiboru společně s Chaimem Hirszmanem.¹⁷ Za zmínku též stojí třináctiletý chlapec Lejb Wolsztajn (Welsztein)¹⁸ ze Zamošče, který jako jeden z prvních uprchlíků tábora

dne 13. 6. 1942. Podle zprávy polského odboje byli svoláni k odstranění mrtvol zavražděných žen a dětí, které se navzájem držely za pasy a krky, pravděpodobně díky prenatalním reflexům, načež vězni zaútočili na stráž. Při následném zápase mělo zemřít čtyři až šest Němců a skoro všichni Židé. Některým z nich se však přece jen podařilo uprchnout. Arad nevyloučil, že tato událost mohla souviset se zhruba měsíčním přerušením provozu v Bełtzu, stejně jako potřeba výstavby nových plynových komor. ARAD, Jicchak. *Bełzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*. Praha: BB/art, 2006, s. 265 – 266.

¹⁰ KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełtzu*, s. 43. Viz také ARAD, Jicchak. *Bełzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 274.

¹¹ Existují jen dvě sepsaná svědectví od bývalých vězňů Bełtzu. Rederovo svědectví a neúplná Hirszmanova zpráva. KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełzec*, s. 218.

¹² KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełtzu*, s. 63. Podle Kuwałka si Rudolf Reder změnil jméno na Romana Robaka po tom, co byl komunistickým režimem označen za „buržu“u, což souviselo s jeho podnikatelskými záměry. Více viz KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełzec*, s. 314.

¹³ KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełtzu*, s. 49, pozn. 104. Reder v souvislosti se Spilkem používá označení Janovský tábor. REDER, Rudolf. *Bełzec*, s. 68.

¹⁴ REDER, Rudolf. *Bełzec*, s. 11. ARAD, Jicchak. *Bełzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 273. MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, Warszawa 2001. Diplomová práce. Uniwersytet Warszawski. Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych. Vedoucí práce: prof. Aldona Jawłowska, dr. Małgorzata Melchior, s. 84. Podle Roberta Kuwałka zemřel Bachner v krakovském ghettu. Kuwałek se setkal s jistou stařenkou, která přijela z Izraele, a ta mu říkala, že je Bachnerovou sestřenicí. Když se jí zeptal, co se s ním stalo, řekla mu dokonce jeho křestní jméno a že zahynul v době likvidace ghetta. Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Robertem Kuwałkem (historik), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

¹⁵ REDER, Rudolf. *Bełzec*, s. 11, KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełzec*, s. 264.

¹⁶ ARAD, Jicchak. *Bełzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 273.

¹⁷ KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełtzu*, s. 45 – 46.

¹⁸ BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*, s. 26.

podal hlášení prezidentovi zamošského Judenratu.¹⁹ Je znám taktéž případ přeživší Sarah Ritterbandové.²⁰ Chris Webb ve své knize ještě zmiňuje jistého Szmirera, jednadvacetiletého muže, kterého potkal Žid jménem Podgórski v lublinském ghettu.²¹ Jeho další osudy jsou neznámé, zřejmě zahynul během likvidace lublinského ghetta 9. listopadu 1942. Sanio Ferber, přeživší Lvovského ghetta, se na přelomu let 1942 a 1943 setkal s uprchlíkem z Bełżcu, který v táboře vytrhával mrtvolám zlaté zuby, a jemuž se, stejně jako Rederovi, podařilo uprchnout ve Lvově, kam odjel s Němci.²² Jako další, potenciální přeživší svědek vyhlazovacího tábora Bełżec v literatuře vystupuje Józef Honig,²³ který tvrdil, že byl na jaře 1942 deportován z ghetta v Piaskách do vyhlazovacího tábora Bełżec, kde strávil jeden den, načež z tábora uprchl transportem s vytríděnými věcmi po obětech.²⁴ Celkem lze hovořit o okolo patnácti známých přeživších, kteří byli v přímém kontaktu s tímto vyhlazovacím táborem, ve většině jako vysídlenci určení k okamžité likvidaci, popř. vězni přinucení podílet se na udržování vyhlazovacího provozu či pracovníci představující technické

---

¹⁹ KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełżcu*, s. 59.

²⁰ BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*, s. 26. Sarah Ritterbandovou zmiňuje i Michael Tregenza. Podle něj pocházela ze Lvova a podala výpověď v roce 1960 v Izraeli. V ní sdělila, že strávila v táboře rok do léta 1943 a do doby likvidace pracovala v prádelně. Z Bełżcu putovala do Trawniki a odtud do Osvětimi. Poté přežila pochod smrti do Bergen-Belsenu. V mnichovském bełžeckém procesu v roce 1965 nevyprávěla z toho důvodu, že její paměť byla dosti ovlivněna brutálním zacházením v Bełżcu. Přesto byla schopna rozpoznat Oberhausera, stejně jako si vzpomněla na příhody z jejího několika měsíčního pobytu v Bełżcu. TREGENZA, Michael. *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*, (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka*, vol. 15, Lublin 1993, s. 7 – 58) s. 57, 77.

²¹ WEBB, Chris. *Bełżec. The Death Camp Laboratory*, England: A.H.E.A.R.T. & Holocaust Historical Society Publication, 2011, s. 107 – 108. Podle Roberta Kuwałki je možné, že se jednalo buď o Eliasze Szmirera, nar. v roce 1911 v Lublinu, nebo o Abrama Mojżesze Szmirera, nar. v roce 1913 v Lublinu. KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełżec*, s. 260 – 261, pozn. 10.

²² KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełżec*, s. 227.

²³ Robert Kuwałek o něm řekl, že bydlel v Lublinu. Podotkl však, že jeho svědectví bylo přinejmenším zvláštní. Nedalo se ověřit. Stálo v něm, že Honig jel transportem z Piasek a viděl, jak jeho matku, sestru a snoubenku hnali do plynové komory a že on později odjel schovaný pod oblečením. Kuwałek je však toho názoru, že spíše vyskočil z transportu, který jel do Bełżcu. Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Robertem Kuwałkem (historik), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

²⁴ KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełżec*, s. 317 – 318, pozn. 23.

zázemí tábora.²⁵ Přitom je zapotřebí uvést, že Bežec měl po Treblince nejvyšší produktivitu smrti, která se odhaduje na 434 508²⁶–600 000 osob.

Z výše uvedené bilance je možné odvodit, jaký by byl nakonec počet přeživších Sobibor či Treblinku, kdyby zde nedošlo k propuknutí masových vzpour. Ilustrativní bilance produktivity smrti táborů Operace Reinhard/t, prezentovaná na příkladu Bežcu, totiž výmluvně ukazuje, nakolik byly vyhlazovací tábory smrtící a jak nepatrnou, prakticky nulovou šanci měli jejich vězni na útek, což si sami velmi brzy uvědomili. Začali proto osnovat plány na hromadný útek, jenž se mnohým jevil jako jediné východisko z již tak bezvýchodné situace. Vzpouřa, snaha o likvidaci vyhlazovacího potenciálu těchto táborů, stejně jako touha po zabití nacistických katů, se zdála být jediným možným aktem vzdoru, poslední nadějí ve volbě nechat se „vést jako ovce na porážku“, nebo se pokusit probít z tábora ven vlastními silami.²⁷

Poslední stanice

V historii táborů okamžitého vyhlazení nebylo obvyklé, aby některý vězeň prošel dvěma či více tábory tohoto druhu po sobě, s výjimkou bežeckých a treblinských vězňů ze zbytkových komand, kteří byli zabití v Sobiboru. Je to jeden ze

²⁵ Jsou taktéž známi svědci, kteří se podíleli na výstavbě tábora. Patří mezi ně například Stanisław Kozak, jenž podrobně popsal původní plynové komory. KRAUS, Ota, KULKA, Erich. *Noc a Mlha*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958, s. 59. Robert Kuwałek se nechal slyšet, že další takový svědek bydlel ve Wielkich Oczach a náhrával s ním rozhovor Moskowitz. Tento dokumentarista měl záměr zaznamenat to, co ve svém dokumentu Šoa vynechal Claude Lanzmann. Jan Głąb, Czechow, Ragan, to jsou další jména osob, s nimiž se setkal Michael Tregenza a které se podílely na výstavbě prvních plynových komor v Bežcu. Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Robertem Kuwałekem a Michaelem Tregenzou (historici), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

²⁶ Toto číslo uvedl Höfle v telegramu do Berlína v lednu 1943. KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Beżcu*, s. 54. Hermann Julius Höfle byl jedním z klíčových členů Globocnikova personálu. Podle Poprzecznoho byl po Wirthovi „nejhroznivějším a nejmocnějším mužem u Globocnikova „zločineckého dvora“. Byl ženatý a měl čtyři děti. Přišel však o dvojčata, což vnímal jako trest za vyhlazení tisíců židovských dětí, které poslal na smrt do táborů Operace Reinhard/t. Při pohřbu dvojčat měl údajně prohlásit, že situace je trestem za varšavské děti. POPRZECZNY, Joseph. *Hitlerův kat na Východě*. Praha: Academia, 2009, s. 114, 116. Podle Michaela Tregenzy se jednalo o dívčí dvojčata, jež se jmenovala Waltrauda a Sieglinde. Zemřela na záškrty a po jejich pohřbu na konci roku 1942 v Lublinu se Höfle nervově zhroutil. TREGENZA, Michael. *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*, s. 76.

²⁷ PECZERSKI, Aleksander. *Szturm w nieśmiertelność: Wspomnienia*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, 2013, s. 94.

specifických jevů, kterým se lišily tábory okamžitého vyhlazení od jiných nacistických táborů, jejichž vězni mnohdy prošli několika tábory. Zpravidla se nestávalo, aby byli židovští vězni přemístěni z vyhlazovacího tábora do koncentračního, což je pochopitelné z důvodu udržení tajemství, jakým byly tábory smrti vázány a především vzhledem ke skutečnosti praxe okamžitého vyhlazení vysídlelců po jejich příjezdu.²⁸ Přesto se objevily výjimky, obvykle zapříčiněné mimořádným sledem událostí. Je znám případ vězně z Belžcu, rabína Izraela Szapira z Błażowé, který byl deportován z ghetta ve Lvově do Belžcu, kde jej Němci vybrali na práci do komanda třídicího oděv. Rabín Szapiro po několika dnech z Belžcu utekl (ukryl se ve vagoně pod oblečením) a vrátil se do tábora na ulici Janowska, kde jej ukryli tamní vězni. Z Janowské ulice se dostal do koncentračního tábora Buchenwald, kde se dočkal vysvobození. Tyto informace byly získány jedním studentem v rámci projektu prof. Jaffy Eliacha. V rozhovoru, který student s Szapirem pořídil, se však objevuje několik nesrovnalostí. Je v něm zaznamenáno, že vězni v Belžcu chodili s oholenými hlavami a v táborovém oděvu, ačkoliv obecně se má za to, že členové vězeňských komand tohoto tábora nosili vlastní šaty a nikde se neobjevuje, že by byli oholení. Není však jasné, zda tyto informace podal přímo Szapiro, či zda byly doplněny oním studentem.²⁹ Herman Posner, narozený v roce 1909, ve své výpovědi uvedl, že byl 14. března 1943 deportován do Sobiboru, aby tam pracoval jako truhlář. Po válce, ve spojitosti s možným kompenzačním vyrovnáním, uvedl, že byl jak v Majdanku, tak v Buchenwaldu, a to po Sobiboru. Zajímavé je taktéž tvrzení Chaskiela Mencheho, který po válce domyšlivě uvedl, že je jediným přeživším Sobiboru a že není nikoho, kdo by mohl jeho přítomnost v táboře v té době potvrdit. Navíc tvrdil, že byl vězněn v koncentračním táboře Gross-Rosen. Během sobiborského procesu v Hagenu namítla Frenzelova³⁰ obhajoba, že Menche v Sobiboru nikdy nebyl.³¹ Pozoruhodný případ ve věci neobvyklé migrace mezi nacistickými tábory pak představuje Herszl Sperling, jehož osudy sepsal spisovatel

---

²⁸ Srv.: „*Například v Osvětimi uniklo 15 až 25% příjezdějících Židů okamžité smrti. Ve vyhlazovacích táborech taková šance neexistovala.*“ BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*, s. 26.

²⁹ KUWALEK, Robert. *Obóz zagłady w Belżcu*, s. 46

³⁰ Karl Frenzel, jeden z nejobávanějších členů sobiborského personálu.

³¹ SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007, s. 237 – 238.

Mark S. Smith. Sperling byl podle Smithovy knihy, jež vychází z paměti samotného Sperlinga, vězněm ve vyhlazovací Treblince, odkud se mu podařilo uprchnout během vzpoury. Dostal se do koncentračního tábora Osvětim, kde pracoval v nechvalně proslulé trestné rotě.³²

Vzácné jsou taktéž případy několikanásobného pobytu v tomtéž táboře. Honygman Zyndel, který byl v listopadu 1942 deportován do Sobiboru, utekl o dva dny později proplazením se pod dráty. V dubnu 1943 se dostal zpět do Sobiboru, tentokrát přes Trawniki. Vydává se za řezníka, byl určen pro práci v kuchyni. Utekl podruhé během pokusu Waldkommanda o skupinový útek.³³ V případě Treblinky je znám případ vězně, který byl do tábora deportován hned třikrát. Zahynul během vzpoury.³⁴ Podobný osud potkal jistého Szokena, kterému se podařilo uprchnout z treblinského tábora v rámci expedice textilií. Vrátil se do Węgrowa, kde se znovu dostal do transportu, se kterým putoval zpátky do Treblinky. Tentokrát již věděl, co má dělat. V táboře se okamžitě chopil koštěte a začal uklízet vagon. Szoken se dostal z Treblinky i podruhé. Odešel do Varšavy, kde se účastnil pokusu o povstání v roce 1943, během kterého byl raněn, do třetice odvezen do Treblinky a poslán do plynové komory.³⁵

Šlamek Fajner³⁶ představuje vězně, který prošel hned více vyhlazovacími tábory. Nejprve uprchl z prvního vyhlazovacího tábora Kulmhof am Ner (Chełmno nad Nerem) ve Wartheland, aby byl později zařazen do transportu, který jej zavezl do Bełżcu, kde našel svou smrt. Z Chełmna se mu podařilo uprchnout při převozu vězňů z ubikací na jejich pracoviště k masovým hrobům. Po svém útěku vyhledal rabína, kterému řekl: „*Jsem Žid, přišel jsem ze záhrobí. Je prováděno vyhlazování židovského*

³² SMITH, Mark S.. *Útek z továrny na smrt*. Český Těšín: Víkend, 2011, s. 187.

³³ SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*, s. 234 – 235.

³⁴ MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, s. 144.

³⁵ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady. 301/688. Výpověď Arona Czechowicze ze dne 16. 8. 1945, Łódź, s. 12, 14.

³⁶ On sám se nazýval „Szlamkem“. Přesto mohlo jít buď o Gronowského, Fajnera (nejpravděpodobněji) či Bajlera. Zahynul v Bełżcu, kam byl odtransportován z ghetta v Zamości 11. nebo 12. dubna 1942. Před svou smrtí však ještě oslovil členy Ringelblumova archivu posledním dopisem, ve kterém stálo, že Bełżec, vyhlazovací místo pro Židy z lublinského regionu, je: „*To samé jako Chełmno*“. STRUCK, Manfred. *Chełmno/Kulmhof: Ein vergessener Ort des Holocaust?*. Bonn, Berlin: Gegen Vergessen – Für Demokratie eV, 2001, s. 54.

národa.” Na rabínovu otázku, kde ke zmiňovanému vyhlazování dochází, Fajner odpověděl, že „v *Chełmnu. Všechny otravují plynem v lese a pohřbívají je do jedné mohyly.*“³⁷ Později se ironií osudu dostal do Bełżcu. Na základě dřívějších informací sestavil tajnou zprávu, v níž informoval, že Bełżec je to samé jako Chełmno. V Bełżcu zemřel.³⁸

Tábor Kulmhof am Ner byl prvním vyhlazovacím táborem známým též pod polským názvem Chełmno nad Nerem. Začal fungovat 8. prosince 1941 a sestával ze dvou působišť. Jedno bylo přímo ve vesnici Chełmno, druhé vzdálené asi čtyři kilometry odtud. Byla to mýtina v *Lesie Rzuchowskim*, kde se nacházely obrovské hroby; později zde vybudovali krematorium a obří spalovací jámy.³⁹ Mezi Chełmnem a „žuchovským lesem“ přejížděly tzv. dušegubky,⁴⁰ nákladní vozy s hermeticky uzavřeným nákladovým prostorem, do něhož mohlo být důmyslnou technologií zavedeno ústí výfuku, jehož zplodiny otrávil Židy natěsnané uvnitř. Typologicky se jednalo o tábor okamžitého vyhlazení, administrativně však nespádající pod tábory Operace Reinhard/t. Také z tohoto tábora, kde nedošlo k hromadné vzpouře, se zachránil minimální počet vězňů: Michal Podchlebnik, Mordechaj Żurawski a Szymon Srebrnik.⁴¹

³⁷ GUŁCZYŃSKI, Janusz. *Obóz śmierci w Chełmnie nad Nerem*. Konin: Muzeum Okręgowe w Koninie, 1991, s. 70 – 71.

³⁸ Více o „šlamkovi“ viz: KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełżec*, s. 9 – 10.

³⁹ Právě Chełmno je Markem Bemem používáno v jeho práci o Sobiboru jako ilustrativní příklad, ke kterému se odvolává, když se pokouší o popis sobiborských spalovacích zařízení. BEM, Marek. *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2011, s. 445 – 463. Zvláště pak: „*Sobiborské krematorium se mohlo podobat tomu, jaké bylo používáno ve vyhlazovacím táboře v Chełmnu nad Nerem.*“ BEM, Marek. *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*, s. 454.

⁴⁰ Toto označení má původ v době působení mobilních plynových komor na Východě. Ernst Klee v rámci svého výzkumu vyčlenil dvě základní fáze užívání plynovacích automobilů. Během první se užívalo lahví se stlačeným kyslíčnickem uhelnatým, jenž byl vpouštěn do hermeticky uzavřené karosérie vozu. Ve druhém období se upustilo od užívání těchto lahví, které zastoupily výfukové plyny vedené důmyslným mechanismem do kabiny. KLEE, Ernst. „*Euthanasie*“ *im Dritten Reich: Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens“*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag GmbH, 2014, s. 106, 310.

⁴¹ PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.). *Mówią świadkowie Chełmna*. Konin, Łódź: Rada ochrony pamięci walk i męczeństwa w Warszawie, Muzeum okręgowe w Koninie, Oficyna bibliofilów Łódź, 2004, s. 85.

Nejzoufalejší situace v sektorech smrti

Pokusy treblinských a sobiborských vězňů o útěk z tábora před vzpourou nabývaly sofistikovaných a komplikovaných podob zejména v sektorech smrti. Jednalo se o ty části vyhlazovacích táborů, kde se nacházely plynové komory, masové hroby a spalovací rošty. Tyto sektory byly striktně separovány od zbytku tábora. Jak v treblinském, tak v sobiborském sektoru smrti (v Treblince se tato oblast nazývala Totenlager, popř. Lager II,⁴² v případě Sobiboru se pak zažilo označení Lager III) se tamní vězni pokusili čelit své zoufalé situaci vykopáním tunelu,⁴³ který je měl vyvést přímo z ubikací k táborovému oplocení. O útěk treblinským tunelem se tamní hrobníci pokusili v zimě 1942/1943. Uniknout se podařilo pěti vězňům. Ihned bylo zahájeno jejich pronásledování, během něhož ostatní vězňe z Totenlageru zavřeli do ubytovacího baráku. Zpátky do tábora přivezli čtyři uprchlíky, z toho jeden byl již mrtvý. Zbývající tři chycené vězňe izolovali během pracovního dne v plynové komoře. Před tu byla na rozkaz šéfa vyhlazovacího sektoru, Heinricha Matthese, postavena šibenice, na kterou byli během večerního sčítání na očích ostatním shromážděným vězňům pověšeni tito tři nešťastníci vzhůru nohama. Matthes měl k shromážděným vězňům proslov, jímž je varoval před pokusy o útěk. Mrtvolý vězňů visely na šibenici až do příštího rána.⁴⁴

Když se autor zeptal na tuto událost Pinchase Epsteina, bývalého vězně Totenlageru, ten odpověděl: *„Jedné skupině o čtyřech pěti osobách se podařilo utéct. Byl tam podkop a jim se podařilo utéct. [...] V té době napadl v noci první sníh a oni [Němci] se vydali po jejich stopách. Dva přivedli živé a poté je zabili. Celý den je mučili. To si nedovedete představit, jak ty dva mučili! To první sníh té zimy je zradil. Šli po stopách. Na počátku, v prvních dnech, utekli první dva, kterým se to podařilo. Využili několika vteřin, když usnul Ukrajinec na stráž. Přestříhli ostnatý drát a*

---

⁴² Nezaměňovat s označením Treblinka I (trestanecký pracovní tábor) a Treblinka II (vyhlazovací tábor).

⁴³ Tunel chtěli v lednu 1942 vykopat také vězni vyhlazovacího tábora Chelmno nad Nerem. Mělo se jednat o 50 metrů dlouhý podkop. Problém však spočíval v tom, že vězni nevěděli, co si počít s vykopanou hlínou. PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.). *Mówią świadkowie Chelma*, s. 108.

⁴⁴ MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXII*. Amsterdam: EX POST FACTO Productions, 2011, s. 102.

podářilo se jim utéct. *Ten Ukrajinec se vzbudil a dostal strach, že utekli, když byl na strážci.*⁴⁵ Vzpomínkám na útěk pomocí vykopaného podkopu věnoval ve své vídeňské výpovědi pozoruhodně mnoho místa i Epsteinův kolega Elijahu Rosenberg. Podle něj plán pokazil zvuk trhajícího se kabátu jednoho z uprchlíků, který jím zavadil o ostatný drát. Několika vězňům se přesto podařilo uprchnout, ale byli brzy dopadeni. Pikantní na celé věci bylo, že jejich dopadení zapříčinil fakt dlouhodobé alkoholové abstinence v táboře, po které je požití zakoupeného alkoholu v jedné vesnici uvedlo do opileckého opojení (v orig. angetrunkenem Zustande), jež stačilo k tomu, aby se zdrželi a prospali se. To poskytlo obrovskou výhodu jejich pronásledovatelům.⁴⁶ Ke sporadickým skupinovým aktům odporu došlo v treblinském Totenlageru přinejmenším ještě ve dvou dalších případech. Jeden z nich popsal Šimon Goldberg a týkal se asi 2000 cikánů, kteří se v plynových komorách rozzuřili, křičeli a snažili se je rozmlátit. Dokonce lezli po zdech nahoru k průduchům a snažili se rozbít zamřížované okno. Personál byl nucen vylézt na střechu, střílet dovnitř, utěsnit průduchy, načež byli cikáni zadušeni.⁴⁷

Výpověď bývalého Totenjuda (tak byli nazýváni vězni pracující v sektoru smrti) Czechowicze obsahuje popis neobyčejně brutálního trestu, který stihl dva vybrané vězně za údajný útěk dvou jiných Totenjudy. Tito vězni měli sehrát roli jakoby chycených skutečných uprchlíků. „*Jeden Ukrajinec, takový vysoký, černý, jim*

---

⁴⁵ Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Pinchasem Epsteinem (bývalý vězeň treblinského Totenlageru), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. Rozhovor v autorově archivu.

⁴⁶ The Ghetto Fighters' House Archives. 4494. Kopie výpovědi E. Rosenberga „Das Todeslager Treblinka“ ze dne 24. 12. 1947, Wien, s. 8 – 9. Michał Maranda uvádí událost s podkopem jako druhý pokus o útěk vězňů z Totenlageru (prvním byl nezdařený útěk 24 vězňů, kteří byli zastřeleni), přičemž podotýká, že zachránit se podařilo pouze Lazaru Sharsonovi, který tak až do momentu vzpoury představoval jediného uprchlíka z Totenlageru. MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, s. 144. Rajgradzki však hovořil o organizování útěků po celou dobu jeho pobytu v Totenlageru. V noci se dělaly podkopy a některým se podařilo utéct, přestože šlo o výjimky. RAJGRODZKI, Jerzy. *Jedenaście miesięcy w obozie zagłady w Treblince*, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, no. 25, leden – duben 1958, Warszawa, s. 110. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady. 301/5483. Výpověď Jerzego Ragrodzkiego ze dne 23. 4. 1957, Warszawa, s. 8.

⁴⁷ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 162. MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, s. 87. KOPÓWKA, Edward (ed.). *Treblinka. Historia i pamięć*. Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach, 2015, s. 66.

*uřezal nosy, uši, úd a potom je pověsili za nohy, a nám nařídili dívat se. To se stane těm, co utíkají.*⁴⁸

Vykopání podkopu bylo vzhledem k bezpečnostním opatřením v sektorech smrti Treblinky i Sobiboru mimo vzpouru zřejmě jedinou nadějí vězňů na útěk, jak dokládá prakticky totožný podnik, do kterého se pustili vězni ze sobiborského Lageru III. V létě 1943 bylo odhaleno, že zdejší Totenjudi hloubili pod oplocením štol, jimiž hodlali utéct. Za trest byla polovina tamního vězeňského osazenstva přinucena zpívat sentimentální písně, zatímco druhá polovina byla popravována střelbou nad hroby. Čistky vězeňského personálu Lageru III probíhaly pod vedením Kurta Bolendera.⁴⁹

Thomas Blatt vzpomínal na likvidaci vězňů z Lageru III výpovědí, ve které uvedl, že v půl čtvrté odpoledne vězni z jeho táborové podčásti zaslechli střelbu přicházející z Lageru III, přičemž nejprve je napadlo, že Němci likvidují „peklo“, jak metaforicky nazval sobiborský sektor smrti. Když pak měli vytrdit věci po popravených vězních z Lageru III, Němci jim řekli, že vězni z „pekla“ chtějí utéci, a proto byli všichni popraveni. V důsledku této čistky se táborové vedení rozhodlo doplnit prořídle řady sobiborských Totenjudů vybranými vězni z prvního tábora.⁵⁰ Vězni, kteří byli v Lageru III v době říjnové vzpoury, byli zastřeleni 15. října 1943.⁵¹

V obou táborech, a to nejen v sektorech smrti, existovaly různé smělé plány útěku, od realizovaných a zcela individuálních útěků vězňů schovaných ve vytríděných věcech naložených do vagonů, které byly z tábora systematicky odesílány pryč, po pokusy o získání otisku klíče od treblinského muničního skladu, díky čemuž by se vězni postupně ozbrojili, vyřadili strážní táborovou infrastrukturu z provozu, tak jak to bylo plánováno v rámci tzv. akce H.⁵²

---

⁴⁸ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady. 301/688. Výpověď Arona Czechowicze ze dne 16. 8. 1945, Łódž, s. 7. Způsob provedení trestu poukazuje na možnost, že vykonavatelem byl „Ivan Hrozný“.

⁴⁹ MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*. Amsterdam, München: EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, 2001, s. 106.

⁵⁰ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 313 – 314.

⁵¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 371.

⁵² GLAZAR, Richard. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha: G plus G, s.r.o., 2007, s. 108 – 110.

Obecná komparace treblinské a sobiborské vzpoury

Na úvod tohoto oddílu je třeba připomenout Aradův výrok, že hnutí odporu v obou táborech pracovalo nezávisle a nebyl mezi nimi absolutně žádný kontakt. Sobiborští vězni nevěděli o existenci jejich treblinských protějšků a stejně tomu bylo naopak. „*Přesto nacházíme v organizaci, plánech a aktivitách v obou táborech mnoho podobného. Podmínky a struktura Treblinky a Sobiboru byly podobné a to pravděpodobně diktovalo způsob, jímž se organizace a působení hnutí vyvíjely.*“⁵³ V zásadě lze s Aradovým základním vyhodnocením obou vzpour souhlasit, přestože je nutné poukázat jak na odlišnosti, tak na podobnosti každé ze vzpour.

Je nepochybné, že sobiborskou vzpourov provázela lepší organizace a také propracovaný plán na likvidaci táborové posádky, vedený zkušenými sovětskými Židy, kteří do tábora přicestovali z Minsku. Sobiborská vzpoura je v literatuře hodnocena jako „*vzácný – a snad jediný – případ, kdy se věžňové, Židé či Nežidé, vzbouřili a podařilo se jim při jediné akci zlikvidovat tak velký počet esesmanů*“.⁵⁴ Je však nutné podotknout, že každá ze vzpour představovala rozhodující moment vedoucí ke zrušení dvou táborů Operace Reinhard/t a obě vzpoury byly motivovány podobnými ději. Treblinská vzpoura byla první rozsáhlou vzpourou mezi ostatními tábory smrti, zatímco pro sobiborskou vzpourov je charakteristické, že během ní došlo k fyzické likvidaci některých představitelů táborového personálu z řad SS, zatímco v Treblince nikoli.⁵⁵ To jsou dva nejvýznamnější rozdíly mezi oběma vzpourami.

---

⁵³ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 370. Podle Poprzeczneho pojal Himmler podezření o existenci konspirační sítě ve varšavském a zejména lublinském distriktu, kde se nacházely Treblinka a Sobibor, a to právě díky skutečnosti propuknutí vzpour v obou táborech. POPRZECZNY, Joseph. *Hitlerův kat na Východě*, s. 117.

⁵⁴ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 346.

⁵⁵ Obecně se má za to, že během treblinské vzpoury nebyl zlikvidován žádný příslušník SS, ačkoli v memoárové literatuře se objevují opačná tvrzení. Dva zabití esesáky zmínil Chil Rajchman. RAJCHMAN, Chiel. *Útěk z Treblinky*. Český Těšín: Víkend, 2010, s. 142. Manfred Burba je toho názoru, že o treblinských „obětech z řad SS a Ukrajinců neexistují žádné spolehlivé údaje [...] takže je zřejmé, že oproti povstání v Sobiboru ze dne 14. 10. 1943 zde mezi nimi nebyli žádní mrtví.“ BURBA, Manfred. *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*. Göttingen: x, 2000, s. 25. Chrostowski k problému napsal, že „německé ztráty byly relativně malé – jeden zraněný Němec [Kiewe] a okolo šesti mrtvých nebo zraněných Ukrajinců.“ CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*. London: Vallentine Mitchell, 2004, s. 94.

Existuje však celá řada dalších rozdílů odlišujících obě vzpoury. Jedním z nich je fakt, že sobiborské vzpoury se oproti té treblinské neúčastnili vězni ze sektoru smrti. Obě vzpoury však měly v zásadě shodný motiv, kterým byla všeobecná obava vězňů o jejich další osud. Vzhledem k vývoji událostí se vězni v Treblince i v Sobiboru obávali, že se blíží chvíle jejich likvidace, že přestanou být potřební, čímž zanikne důvod k jejich existenci.⁵⁶ V Treblince byli klíčovými zpravodaji a prognostiky v existenční otázce Totenjudi z Totenlageru, kteří nejlépe věděli, že jakmile skončí s kremací mrtvol z jihozápadních hrobů, nebude pro ně práce a zlikvidují je.⁵⁷ Podle některých zdrojů došlo v roce 1943 k programovému snížení potravinových přidělů vězňům, což je mělo odradit od případného vzdoru.⁵⁸ Dalším způsobem, kterým se Němci snažili odradit vězně od vytváření organizace, jež by mohla vést k masovému odporu, byla podle článku „Treblínska fabrika šmierci“ denní likvidace 20–30 z nich a nahrazování ztráty nově příchozími.⁵⁹ Taktéž silně zapůsobily zprávy o rozsáhlých německých ústupech na frontách, které vyvrcholily červencovou zprávou o invazi Spojenců v Itálii. Vězni se, nikoli bezdůvodně, obávali skutečnosti, že se Němci budou chtít co nejrychleji zbavit svědků svých zločinů.⁶⁰ To byly obecné, v daném období naléhavé okolnosti, jež vězně nenechaly v klidu a nutily je zvažovat možnosti své záchran. Ta samozřejmě mohla přijít pouze prostřednictvím extrémního a bezprecedentního aktu vzdoru, neboť vězni si na základě dřívějších útěků, úspěšných či neúspěšných, stále častěji uvědomovali, že každý další individuální pokus o útěk vystavuje zbylé vězně značnému riziku. To se ukázalo jak v případě Treblinky, tak v případě Sobiboru.

Arad použil v souvislosti s útekem předcházejícími masové vzpouře v Treblince označení „tiché útky“, které se týkaly jednotlivců či malých skupin a ostatním vězňům bylo stále zřejmější, že takto dále nemohou pokračovat.

---

⁵⁶ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 279, 308.

⁵⁷ RAJGRODZKI, Jerzy. Jedenaście miesięcy w obozie zagłady w Treblince, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, no. 25, leden – duben 1958, Warszawa, s. 114.

⁵⁸ TREGENZA, Michael. *Christian Wirth. Inspekteuer der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*, s. 13 – 14.

⁵⁹ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Obozy. 209/39b. Treblínska fabrika šmierci. Polský překlad a přepis článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944, s. 4.

⁶⁰ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 286.

Bezpečnostní opatření byla čím dál tím sofistikovanější a represálie s tresty uvalované na vězně za útoky⁶¹ jim nenabízely jinou možnost než kolektivní útěk. Kurt Franz z Treblinky nechal po útěku sedmi mužů z pracovního komanda dolního tábora (Lager I) svolat mimořádný apel, na němž shromážděným vězňům oznámil, že pokud se budou útoky opakovat, a zvláště pak, budou-li úspěšné, nechá zastřelit deset vězňů za každého uprchlíka.⁶²

Motivace

Jakkoli byly dlouhodobé přípravy na hromadný útěk z tábora vězňům blízké, v obou případech se stal bodem zlomu signál, který byl do zakořeněných struktur vězeňského života importován zvenčí. Treblinský případ tak zásadně ovlivnila událost z jara 1943, kdy ve varšavském ghettu, hlavní zásobárně treblinského tábora, jehož *raison d'être* představovalo, alespoň v prvních týdnech, právě toto ghetto, propuklo několikatýdenní povstání, jež se stalo symbolem židovského vzdoru proti nacistické okupaci a jím zažehnutá jiskra brzy přeskočila i do tábora, který se měl stát konečnou stanicí jeho obyvatel.

Na začátku května 1943 se v Treblince objevili první vyhnanci ze vzbouřeného ghetta. Mnozí byli posláni rovnou do plynových komor, ačkoli se našli tací, kterými táborový personál hodlal doplnit početní stavy snížené vlivem tyfové epidemie. Několik set mužů i žen tak bylo vybráno na práci v dolním i horním táboře (Lager I a Lager II),⁶³ čímž započalo ovlivňování vězeňského mínění.

Povstání ve varšavském ghettu tak jasně anticipovalo srpnovou treblinskou vzpouru a poskytlo jí novou revoluční krev, pramenící z bojů v ghettu. Obyvatelé varšavského ghetta si brzy po započetí fungování Treblinky uvědomili, jaký je skutečný účel tohoto tábora a kde končí transporty vypravované z Umschlagplatzu.⁶⁴ Když pak byli někteří z bojovníků odesláni, zdánlivě pokořeně, do Treblinky, nakazili tamní veteránské vězně, jejichž bojový duch pozvolna slábl vlivem dennodenně

---

⁶¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 279 – 280.

⁶² SERENY, Gitta. *Into That Darkness*. New York: Vintage Books, 1983, s. 196.

⁶³ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 284.

⁶⁴ Umschlagplatz bylo shromaždiště Židů z Varšavského ghetta, kteří zde nastupovali na transport do tábora smrti.

prožívaných hrůz, novým zápalom vzdoru. Tentokrát se události ve varšavském ghettu staly důvodem k realizaci vzpoury, stejně jako se krátce předtím stala hrozba Treblinky důvodem k rozpoutání povstání v ghettu. Události z obou míst tak na sebe měly možná mnohem větší vliv, než by se mohlo zdát. Je nepochybné, že od varšavského povstání vedla přímá linie k treblinské vzpouře, jejímiž ideology se stali právě Židé s osobními zkušenostmi z bojů v ghettu.⁶⁵

Podobnou roli, jakou sehráli povstalci z varšavského ghetta v Treblince, měli v Sobiboru sovětských židovských válečných zajatců, kteří sem byli dopraveni z Minsku v rámci jednoho ze záříjových transportů. Příjezd válečných zajatců do tábora, Aradovými slovy vyjádřeno: „*Soudržené skupiny s bojovými zkušenostmi nesoucí slávu sovětské armády, pozvedl morálku sobiborských vězňů.*“⁶⁶ Malá skupinka vojáků byla vybrána na práci především v nově budovaném čtvrtém sobiborském táboře, jenž byl součástí SS-Sonderkommanda Sobibor, a brzy se zorientovali v situaci, ve které se ocitli. Ačkoli mnozí z nich plánovali útěk z nacistického zajetí na vlastní pěst, nakonec se rozhodli pro organizovaný odpor a spolupráci se stávajícími vězni především polského a holandského původu. Kombinace vojenských zkušeností, které s sebou přivezli sovětské válečné zajatci, se znalostmi táborových obyčejů a táborové topografie, jimiž disponovali stávající vězni, vyústila ve společný akt odporu a hromadný útěk, ze kterého však byli naprosto vyloučeni vězni sobiborského sektoru smrti.⁶⁷

---

⁶⁵ Arad však podotkl, že zprávy o povstání ve varšavském ghettu měly na vězně ambivalentní účinek. Některým z nich pozvedly morálku a upevnily jejich vůli ke vzpouře, avšak jiní se cítili skleslí z popisů potlačení povstání a především z lhostejnosti okolního světa. ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 285.

⁶⁶ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 315.

⁶⁷ Posledním podnětem, který vedl ke vzpouře, byla skutečnost, že v jednom z transportů ze září 1943 přijela skupina židovských válečných zajatců, bývalých vojáků Rudé armády, mezi nimiž byl Saša Pečerskij, který mohl přispět svými vojenskými zkušenostmi. MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*, s. 109. Thomas Blatt, který Pečerského poprvé potkal v táboře, jej v roce 1979 navštívil v SSSR. Části rozhovoru, který s ním tehdy Blatt udělal, jsou otištěny v: BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*, s. 181 – 189. Takto Blatt popsal autorovi své dojmy z návštěvy Sašova bytu: „*Jakmile jsem přijel do Rostova, abych se s ním setkal, tak především mi byla zima, ztratila se mi zavazadla a já mrznul. Byla zima, minus dvacet stupňů, a konečně přijíždí auto, aby mne odvezlo do jeho, Sašova ubytování. V rohu viselo na šňůrce zrcátko a políčka na holení. To bylo celé jeho bydlení. Na druhé straně chodby bydlela doktorka. Byli chudí, velmi chudí. Inu, řekl jsem Sašovi, že se mi ztratila zavazadla, a tak jsem bez ničeho. Saša mi půjčil teplé podvlíkačky, na kterých byly samé záplaty. Velmi chudě si žil.*“ Rozhovor Michala

V Treblince byla v tomto ohledu situace s vězni tamního sektoru smrti z objektivních příčin odlišná. Především si byly obě táborové části bližší, dokonce spolu bezprostředně sousedily. Tím byl usnadněn případný kontakt a komunikační tok mezi vězni obou táborových částí, který navíc oživoval i vězeňský prostředník, řemeslník Jankiel Wiernik.⁶⁸ Sobibor žádnou obdobu Wiernika neměl, což se značně odrazilo na vyloučení vězňů z Lageru III z účasti na vzpouře. Je také důvodné se domnívat, že v době sobiborské vzpoury byl tamní vězeňský kontingent v důsledku komplexní čistky značně oslaben, ne-li fakticky zlikvidován. Jestliže se zdejší vězni pokoušeli během historie fungování sobiborského tábora utéci, činili tak zcela nezávisle na zbytku tábora, stejně jako tomu bylo v dřívějším období v treblinském Totenlageru. Nicméně snaha o organizovanou provázanost všech sobiborských součástí pro naplánování „generální“ vzpoury byla v tamních podmínkách prakticky předem odsouzena k nezdaru. Arad podotkl, že plán sobiborské vzpoury nebral v úvahu vězně z Lageru III, přičemž tam stále byli ti, kteří čistili plynové komory a spalovali mrtvolky z transportů, které ještě sporadicky přijížděly. Podle něj přijel poslední takový transport 11. října, tedy pouhé tři dny před propuknutím vzpoury. Přesto nebyl počet vězeňského kontingentu Lageru III ostatním vězňům znám. Má se za to, že se jednalo o několik desítek vězňů, přičemž odhady jdou do maxima sto padesáti osob.⁶⁹

V období předcházejícímu finalizaci příprav treblinské vzpoury se navíc vyskytl další faktor, který značně upevnil pouta mezi vězni obou táborových částí. Vlivný československý Žid Želo Bloch, jenž byl důstojníkem československé armády a který si získal řadu kontaktů během svého pobytu v dolním táboře, kde se mimo jiné stal jednou z klíčových osobností komitétu plánujícího vzpouru, s sebou odnesl řadu cenných informací do vězeňských struktur Totenlageru, kam byl poslán za trest v přípravném období plánu na hromadný útek. Tím mohl zasít „revoluční“ myšlenky i do tohoto sektoru a vhodně tak propojit skupiny vězňů z obou táborových částí na základě podrobných a konkrétních informací, byť je nutné uvědomit si, že vzhledem k

---

CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Thomasem Blattem (bývalý vězeň Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru. Rozhovor v autorově archivu.

⁶⁸ WIERNIK, Jankiel. *Rok w Treblince*. Warszawa: Rada ochrony pamięci walk i męczeństwa, 2003, s. 33.

⁶⁹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 326.

okolnostem nebyly tyto informace nijak zvlášť precizované. V porovnání se situací v Sobiboru však nabízela zdejší situace diametrálně rozdílná východiska pro začlenění celého tábora do připravované akce. Arad se domnívá, že kdyby si bývali byli vězni z Lageru III vědomi podmínek, které panovaly v táboře odpoledne 14. října během vzpoury, v době, kdy už byla většina německého personálu zlikvidována, měli by slušnou šanci na útěk.⁷⁰

Z hlediska bojových prostředků, jež sehrály v obou vzpouřách významnou roli, to byly především ukořistěné pušky, které se podařilo v omezeném počtu získat jak treblinským vězňům, tak jejich sobiborským protějškům. V Treblince však byly použity i granáty,⁷¹ takže výbuchy provázející akt útěku se staly jedním ze specifických ukazatelů, odlišujících treblinskou vzpouřu od sobiborské, stejně jako šířící se oheň, který vznikl v důsledku zapálené hořlaviny, kterou byly postříkány některé táborové baráky. V Treblince byl taktéž vyhozen do povětří benzínový tank, který následně explodoval a do vzduchu se vznesl sloup ohně a dýmu. V Sobiboru vězni používali seker a speciálně upravených břitů, kterými před zahájením vlastního útěku systematicky a promyšleně likvidovali členy táborového personálu.⁷² Byla to fáze předcházející vlastnímu útěku, jenž měl být proveden formou organizovaného odchodu.⁷³ V zásadě je možné dojít k závěru, že treblinská vzpouřa se soustředila na co možná nejvyšší způsobení škod na táborovém zařízení (přesto se nepodařilo zlikvidovat to nejdůležitější, a sice plynové komory⁷⁴), zatímco v Sobiboru byl kladen důraz na likvidaci personálu.

Přestože treblinská vzpouřa předcházela té sobiborské, nepoučil se tamní táborový management z této situace a nezesílil bezpečnostní opatření, aby předešel podobnému vyústění událostí v typologicky stejném Sobiboru. Na druhou stranu Sobibor disponoval oproti Treblince sofistikovanějším zabezpečením, které

⁷⁰ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 371.

⁷¹ GLAZAR, Richard. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, s. 236.

⁷² Podle některých zdrojů figuroval podobný plán i v jedné z alternativ provedení treblinské vzpoury. Tento plán spočíval v likvidaci táborového personálu v táborových dílnách. ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 292. Přesně tak to bylo realizováno v Sobiboru.

⁷³ PECZERSKI, Aleksander. *Szturm w nieśmiertelność: Wspomnienia*, s. 99.

⁷⁴ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Obozy. 209/36b. Fotokopie článku Samuela Rajzmana Комбинат смерти в Трeблинкe, část 2., s. 8.

představovalo minové pole za oplocením tábora.⁷⁵ Motivem k zaminování sobiborského táborového okolí byla pro velitelství série útěků, stejně jako prevence proti partyzánským útokům.⁷⁶ Vlastní realizací plánu byla pověřena skupina vojáků Wehrmachtu, nad nimiž měl supervizi Gustaw Wagner. Došlo k obklopení tábora prstencem min a k dodatečnému vykopání vodního příkopu u vězeňských ubikací v sobiborském prvním táboře. K vyvrcholení zavádění těchto zostřených bezpečnostních opatření došlo v červenci 1943.⁷⁷ V Treblince byl na podobné pozici pouze pás tzv. vnějšího oplocení, který v pozdějším období fungování tábora představovala linie tvořená protitankovými překážkami, tzv. španělskými jezdci. Obě dodatečná zajištění způsobila během vzpour v řadách uprchlíků značné ztráty.

Informace, že se treblinští vězni vzbouřili začátkem srpna, se s největší pravděpodobností nedostala k vězňům Sobiboru, a tak lze tamní říjnové události přisuzovat reakci na interní problémy, které mimo jiné souvisely s červencovými plány na přeměnu táborové profilace z vyhlazovacího tábora na tábor koncentrační s těžištěm činnosti ve skladování a reparaci ukořistěné sovětské výzbroje.⁷⁸ Jasným signálem k nadcházejícím změnám, které by ve svém důsledku pro vězně znamenaly přinejmenším čistky v řadách stávajících komand, ne-li jejich úplné nahrazení v souladu s politikou likvidace svědků vyhlazování, bylo položení základního kamene a následná expanze tzv. čtvrtého tábora, jenž měl být centrem nové táborové činnosti. K dozrání rozhodnutí vzbouřit se v Sobiboru taktéž značně přispěla zkušenost s likvidací belžického zbytkového komanda v tomto táboře na přelomu května a

⁷⁵ BLATT, Tomasz. *Z popiołów Sobiboru*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, xxx, s. 186.

⁷⁶ Podle Franciszka Ząbeckého, výpravčího treblinské stanice, byli do původních plánů na vězeňské povstání v Treblince zainteresováni i představitelé Armji Krajowej. Měli mimo jiné zajistit dodání otrávených potravin táborovému personálu. ZĄBECKI, Franciszek. *Wspomnienia dawne i nowe*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1977, s. 79 – 80.

⁷⁷ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 275.

⁷⁸ Reichsführer SS nařídil dokumentem z 5. 7. 1943 RF/Bn 1674/43 v prvním bodě souboru opatření: Přebudovat tranzitní tábor (v orig. Durchgangslager) Sobibor v lublinském obvodu na koncentrační tábor, který by se zabýval ukořistěnou municí. MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*, s. 99 – 100. Michał Maranda vidí ve snaze přeměnit Sobibor na koncentrační tábor možnou příčinu toho, proč zde jako v jediném ze tří táborů Operace Reinhard/t vzniklo tzv. Strafkommando, trestní rota charakteristická pro struktury koncentračních táborů. MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, s. 49, 117.

června 1943.⁷⁹ Nyní bylo jasné, že podobný osud čeká i všechny sobiborské vězně. Podle všeho měl jeden z německých dozorců v pozdním létě 1943 před svou pracovní skupinou dokonce prohlásit, že se tábor Sobibor blíží svému konci.⁸⁰

Lídři

Každá z obou vzpour, jakkoli se nakonec zvrhla v chaotický úprk, měla své klíčové osobnosti, lídry, kteří se na jejím plánování podíleli nejvíce, anebo se jejich jména často objevovala v souvislosti s plány na hromadný útek v memoárové literatuře bývalých svědků. V případě Treblinky sehrál důležitou úlohu inženýr Marcell Galewski, dvojnásobný Lagerälteste Treblinky, který krátce po překročení hranice tábora spáchal sebevraždu spolknutím jedu.⁸¹ Další důležitou osobností s armádním výcvikem, která sehrála při plánování vzpoury přinejmenším psychologickou podporu, byl Želomír Bloch ze slovenského Prešova. Na sobiborské straně bývá přičítán klíčový podíl na vzpouře vojákovi Rudé armády, sovětskému Židovi z Rostova na Donu, Alexanderu Aronoviči Pečerskému, který přijel do tábora transportem z Minsku v září 1943 společně s dalšími židovskými sovětskými válečnými zajatci, kteří měli na sobiborské vzpouře taktéž lví podíl. V některé literatuře bývá takřka na stejnou úroveň, jakou sehrál Pečerskij při plánování vzpoury na „sovětské“ straně, kladen syn polského rabína Leon Feldhendler. Toho lze na základě některých pramenů interpretovat jako muže č. 2 sobiborské vzpoury. Podle novějších zjištění je však pravděpodobnější, že přestože byl Feldhendler v táboře známou postavou a nepochybně vedl přímo s Pečerským několik rozhovorů, nebyl natolik významným činitelem a prostředníkem mezi sovětskou a polsko-holandskou skupinou sobiborských vězňů, jak by se mohlo na první pohled zdát.⁸²

---

⁷⁹ MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*, s. 108 – 109. KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Belzec*, s. 228. ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 308.

⁸⁰ MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*, s. 109. Osud belžeckých vězňů byl impulzem ke vzpouře v Sobiboru. MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, s. 122.

⁸¹ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 307.

⁸² Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Thomasem Blattenem (bývalý vězeň Sobiboru), dne 12. a 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Zhodnocení

Arad je toho názoru, že sobiborský plán, na rozdíl od treblinského, nepožadoval převzetí kontroly nad táborem a jeho zničení,⁸³ byl méně ambiciózní, se skromnějšími cíli, přičemž samotné uskutečnění vzpoury zde bylo z vojenského hlediska provedeno profesionálněji.⁸⁴

Obě vzpoury, jakožto projevy židovského vzdoru proti nacistické zvláštní, bourajícímu tezi o tom, že se Židé nechali vést na smrt jako ovce na porážku, aniž by se proti svým tyranům vzepřeli, se staly vděčným tématem mnoha literárních či filmových zpracování. V šedesátých letech se objevila kniha francouzského spisovatele Jeana-Françoise Steinera, jejímž leitmotivem je právě treblinská vzpoura. Kniha se pro formu svého zpracování stala velice kontroverzní a podle kritiků se blíží spíše fikci, nežli literatuře faktu. Přesto měl spisovatel k dispozici konzultanta na slovo vzatého, očitého svědka Treblinky Elijahu Rosenberga, který jej však po vydání knihy nařkl z překrouceného vyobrazení přístupu vězňů k jejich situaci, která v knize vyznívala, jako by kolaborovali s nacisty.⁸⁵ Kritický postoj ke Steinerovu uměleckému dílu měl také další bývalý vězeň Treblinky Richard Glazar, který zaslal Steinerovi obsáhlý a věcný dopis konfrontující jím popsané události s realitou, jak si ji pamatoval Glazar.⁸⁶ Sobiborská vzpoura se pak objevila v beletristickém románu Geralda Greena *Holocaust*, který byl zfilmován do proslulého stejnojmenného seriálu.⁸⁷ Dalšího filmového zpracování se toto téma dočkalo ve filmu „Útěk ze Sobiboru“,⁸⁸ který se mimo jiné opírá o knihu amerického spisovatele Richarda

⁸³ Ačkoli se nepodařilo zničit treblinské plynové komory, Stangl se domníval, že všechno zařízení bylo během vzpoury spáleno. SERENY, Gitta. *Into That Darkness*, s. 248.

⁸⁴ ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor, Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*, s. 372.

⁸⁵ Rozhovor Michala CHOCHOLATĚHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Netou B. (vnučka bývalého vězně treblinského Totenlageru Elijahu Rosenberga), dne 12. 1. 2013 v Jeruzalémě. Rozhovor v autorově archivu.

⁸⁶ Yad Vashem Archive. E/72-1-4, E/1152. Glazarův dopis Yad Vashemu, 29. 6. 1968 a Glazarův dopis J. F. Steinerovi „Treblinka as seen and as described in writing“.

⁸⁷ Thomas Blatt, přeživší Sobiboru, ukázal v roce 1957 svůj autobiografický rukopis jednomu známému osvětímskému vězni, jenž zareagoval: „*Máte neobyčejně bujnou fantazii. Doteď jsem neslyšel nic o Sobiboru, a už vůbec ne o povstání v tomto táboře.*“ Teprve v roce 1978 se pod vlivem televizního seriálu „*Holocaust*“ začaly ukazovat práce na toto téma. BLATT, Tomasz, *Z popiółów Sobiboru*, s. 22.

⁸⁸ *Escape from Sobibor*, 1987 (TV film).

Rashkeho a memoáry bývalých sobiborských vězňů Thomase Blatta a Szlomo Szmajznera. Na autorovu otázku položenou Richardu Rashkemu, zda se nechal k sepsání své knihy *Escape from Sobibor* inspirovat Steinerovou *Treblinkou*, odpověděl: „*Povstání v Treblince se na mém rozhodnutí psát o Sobiboru nijak neodrazilo. Steinerovu knihu jsem si přečetl dlouho potom, co jsem podepsal smlouvu o napsání Sobiboru. Jakmile jsem si přečetl Steinerovu knihu, došel jsem k závěru, že sobiborský příběh byl lepší⁸⁹ než ten treblinský, a jestliže ne, představoval kousek historie, jež nesmí být zapomenuta.*“⁹⁰

Použité zdroje / References

Literatura

- ARAD, Jicchak. *Belzec, Sobibor. Treblinka: vyhlazovací tábory akce Reinhard*. Praha: BB/art, 2006. ISBN 80-7341-700-6.
- BEM, Marek. *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, 2011. ISBN 978-83-61393-24-5.
- BIAŁOWITZ, Philip. *Bunt w Sobiborze: Opowieść o przetrwaniu w Polsce okupowanej przez Niemców*. Warszawa: Nasza Księgarnia, 2008. ISBN 978-83-10-11582-9.
- BLATT, Thomas (Toivi). *Sobibór: Zapomniane powstanie*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, x. ISBN 83-912511-3-6.
- BLATT, Tomasz. *Z popiołów Sobiboru*. Włodawa: Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, xxx. ISBN 9788361393009.
- BURBA, Manfred. *Ein NS-Vernichtungslager im Rahmen der „Aktion Reinhard“*. Göttingen: x, 2000.

---

⁸⁹ O sobiborské revoltě se v některé literatuře hovoří jako o „velkém povstání“ v Sobiboru. BEM, Marek. *Sobibór. Niemiecki ośrodek zagłady 1942–1943*, s. 435.

⁹⁰ E-mailová korespondence mezi Michalem CHOCHOLATÝM (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) a Richardem Rashkem (autorem knihy *Escape from Sobibor*), dne 16. 7. 2009. Rozhovor v autorově archivu.

MEMO 2016/2

- GLAZAR, Richard. *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*. Praha: G plus G, s.r.o., 2007. ISBN 978-80-86103-96-9.
- GUŁCZYŃSKI, Janusz. *Obóz śmierci w Chełmnie nad Nerem*. Konin: Muzeum Okręgowe w Koninie, 1991.
- CHROSTOWSKI, Witold. *Extermination Camp Treblinka*. London: Vallentine Mitchell, 2004. ISBN 0-85303-457-5.
- KLEE, Ernst. „Euthanasie“ im Dritten Reich: Die „Vernichtung lebensunwerten Lebens“. Frankfurt am Main: Fischer Verlag GmbH, 2014. ISBN 978-3-596-18674-7.
- KOPÓWKA, Edward (ed.). *Treblinka. Historia i pamięć*. Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach, 2015. ISBN 978-83-88761-51-5.
- KRAUS, Ota, KULKA, Erich. *Noc a Mlha*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958.
- KUWAŁEK, Robert. *Das Vernichtungslager Bełżec*. Berlin: Metropol, 2014. ISBN 978-3-86331-192-6.
- KUWAŁEK, Robert. *Obóz zagłady w Bełżcu*. Lublin, Bełżec: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2005. ISBN 83-916500-5-7.
- MARANDA, Michał. *Nazistowskie obozy zagłady. Opis i próba analizy zjawiska*, Warszawa 2001. Diplomová práce. Uniwersytet Warszawski. Wydział Stosowanych Nauk Społecznych i Resocjalizacji. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych. Vedoucí práce: prof. Aldona Jawłowska, dr. Małgorzata Melchior.
- PAWLICKA-NOWAK, Łucja (ed.). *Mówią świadkowie Chełmna*. Konin, Łódź: Rada ochrony pamięci walk i męczeństwa w Warszawie, Muzeum okręgowe w Koninie, Oficyna bibliofilów Łódź, 2004. ISBN 83-87522-69-4.
- PECZERSKI, Aleksander. *Szturm w nieśmiertelność: Wspomnienia*. Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, 2013. ISBN 978-83-61850-22-9.
- POPRZECZNY, Joseph. *Hitlerův kat na Východě*. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1768-0.

- RAJCHMAN, Chiel. *Útěk z Treblinky*. Český Těšín: Víkend, 2010. ISBN 978-80-7222-707-5.
- REDER, Rudolf. *Bežec*. Kraków: Fundacja Judaica, Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka, 1999. ISBN 83-907715-3-5.
- SERENY, Gitta. *Into That Darkness*. New York: Vintage Books, 1983. ISBN 0-394-71035-5.
- SCHELVIS, Jules. *Sobibor. A History of a Nazi Death Camp*. Oxford, New York: Berg, 2007. ISBN 978-1-84520-419-8.
- SMITH, Mark S.. *Útěk z továrny na smrt*. Český Těšín: Víkend, 2011. ISBN 978-80-7222-794-5.
- STRUCK, Manfred. *Chelmno/Kulmhof: Ein vergessener Ort des Holocaust?*. Bonn, Berlin: Gegen Vergessen – Für Demokratie eV, 2001. ISBN 9783860779330.
- TREGENZA, Michael. *Christian Wirth. Inspekteur der SS-Sonderkommandos „Aktion Reinhard“*. (Původní strojopisný rukopis v anglickém jazyce, publikovaný v polštině in: *Zeszyty Majdanka*, vol. 15, Lublin 1993, s. 7 – 58).
- WEBB, Chris. *Belzec. The Death Camp Laboratory*, England: A H.E.A.R.T. & Holocaust Historical Society Publication, 2011. ISBN 978-0-9556544-3-5.
- WIERNIK, Jankiel. *Rok w Treblince*. Warszawa: Rada ochrony pamięci walk i męczeństwa, 2003. ISBN:83-89474-X.
- ZĄBECKI, Franciszek. *Wspomnienia dawne i nowe*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax 1977.

Edice

- MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXV*. Amsterdam, München: EX POST FACTO Productions, Amsterdam University Press, K. G. Saur Verlag, 2001.

MILDT, Dick W. de, RÜTER, C. F. (ed.). *Justiz und NS-Verbrechen, Sammlung deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, Band XXII*. Amsterdam: EX POST FACTO Productions, 2011.

Časopisy

RAJGRODZKI, Jerzy. Jedenaście miesięcy w obozie zagłady w Treblince, *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego*, no. 25, leden – duben 1958, Warszawa, s. 101 – 118.

Archivy

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Obozy. 209/39b. Treblińska fabrika śmierci. Polský překlad a přepis článku publikovaného v „Stalinskij udar“ dne 25. 8. 1944.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Obozy. 209/36b. Fotokopie článku Samuela Rajzmana Комбинат смерти в Трехлинке, část 2.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady. 301/5483. Výpověď Jerzego Ragrodzkiego ze dne 23. 4. 1957, Warszawa.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. Zbiór relacji Żydów Ocalałych z Zagłady. 301/688. Výpověď Arona Czechowicze ze dne 16. 8. 1945, Łódź.

The Ghetto Fighters' House Archives. 4494. Kopie výpovědi E. Rosenberga „Das Todeslager Treblinka“ ze dne 24. 12. 1947, Wien.

Yad Vashem Archive. E/72-1-4, E/1152. Glazarův dopis Yad Vashemu, 29. 6. 1968 a Glazarův dopis J. F. Steinerovi „Treblinka as seen and as described in writing“.

Rozhovory

E-mailová korespondence mezi Michalem CHOCHOLATÝM a Richardem Rashkem (autorem knihy *Escape from Sobibor*), dne 16. 7. 2009. Rozhovor v autorově archivu.

MEMO 2016/2

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO (doktorand Západočeské univerzity v Plzni) s Robertem Kuwałkem a Michaelem Tregenzou (historici), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO s Robertem Kuwałkem (historik), dne 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO s Pinchaselem Epsteinem (bývalý vězeň treblinského Totenlageru), dne 2. 3. 2008 v Petach Tikvě. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO s Thomasem Blattem (bývalý vězeň Sobiboru), dne 17. 4. 2008 v Sobiboru. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO s Thomasem Blattem (bývalý vězeň Sobiboru), dne 12. a 13. 11. 2010 v Lublinu. Rozhovor v autorově archivu.

Rozhovor Michala CHOCHOLATÉHO s Netou B. (vnučka bývalého vězně treblinského Totenlageru Elijahu Rosenberga), dne 12. 1. 2013 v Jeruzalémě. Rozhovor v autorově archivu.

O autorovi

Mgr. Michal Chocholaty (*1981) – doktorand Katedry historických věd FF Západočeské univerzity v Plzni, výzkum v oblasti fungování táborů smrti Sobibor a Treblinka.

e-mail: andrzej.k@seznam.cz